

وحدت‌گرایی در قواعد مسئولیت مدنی: مطالعه موردی نظام اتحادیه اروپا

سید محمد طباطبائی نژاد^۱

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۸/۱۶ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۵/۳۱)

چکیده

روند رو به توسعه فرایند جهانی‌شدن موجب پیچیده‌تر شدن روابط میان کشورها شده است. این امر موجب شده تا ضرورت یکسان‌سازی قواعد حقوقی به‌منظور تأمین اثربخشی و قابلیت پیش‌بینی قواعد بیشتر احساس شود. با این حال تفاوت بنیادین نظام‌های حقوقی در حوزه مسئولیت مدنی مانع از آن شده تا در گذشته یکسان‌سازی در ماهیت قواعد این حوزه صورت پذیرد و بیشتر به تطبیق قواعد ناظر بر تعیین قانون حاکم در این حوزه اکتفا شده، با این حال گسترش روابط اقتصادی و پذیرش مفهوم مسئولیت ناشی از فعالیت‌های اقتصادی باعث شده است تا وحدت‌گرایی در قواعد مسئولیت مدنی در زمره اولویت‌های طرح یکسان‌سازی قواعد در محدوده اتحادیه اروپا قرار گیرد. هرچند مبانی مسئولیت مدنی در کشورهای عضو این اتحادیه تفاوت‌های بنیادینی باهم دارند، تشکیل نظام اتحادیه اروپا و تکیه بر اصل آزادی تردد کالا، خدمات و اشخاص موجب وابستگی بیشتر عملکرد مؤثر بازار مشترک به یکسان‌سازی قواعد مسئولیت مدنی شده است. مقاله پیش‌رو با مطالعه‌ای تحلیلی به بررسی فرایند وحدت‌گرایی در نظام مسئولیت مدنی در اتحادیه اروپا می‌پردازد.

واژگان کلیدی: اتحادیه اروپا، اصول اروپایی، مسئولیت مدنی، وحدت‌گرایی، آزادی کالا و خدمات

مقدمه

تعاملات جهانی و در مفهوم جدید جهانی شدن محدود به روابط قراردادی نمانده است بلکه گسترش این تعاملات، موجب همبستگی و وابستگی بیشتر اشخاص در سطح بین‌المللی و تعمیم قاعده احتیاط در حفظ حقوق دیگران شده^۱، در کنار این تعاملات، افزایش عبور اشخاص از مرزهای جغرافیایی احتمال وقوع خسارت‌هایی با عناصر بین‌المللی را افزایش داده است^۲. رسیدگی به دعاوی مرتبط با این خسارت‌ها در دادگاه‌های ملی موجب مطرح شدن مسائلی می‌گردد که صدور حکم مستلزم حل آنها است. سوالات مرتبط با ماهیت ضمانت اجرای جبرانی، عناوین خسارت وارده، نحوه تقویم خسارت و دفاعیات مشروع خواننده برای گریز از اعمال قاعده مسئولیت از جمله مسائلی هستند که در یک دعوی با عنصر بین‌المللی چالش‌های جدی را به وجود می‌آورند. رشد فناوری و صنعت نیز بر پیچیدگی روابط و عرصه بروز مسائل مسئولیت مدنی می‌افزاید. این امر بر قابلیت پیش‌بینی و ایجاد امنیت رفتاری در اشخاصی که عملکرد آنها می‌تواند آثاری خارجی داشته باشد بسیار مؤثر خواهد بود. برای افزایش اطمینان، توجه نظام‌های حقوقی مختلف به یکسان‌سازی قواعد در این حوزه افزایش یافت.

هرچند ایجاد اتحادیه اروپا بیانگر یک همگرایی و اشتراک فرهنگی و تاریخی در میان کشورهای عضو بوده است لیکن بررسی نظام مسئولیت مدنی در کشورهای عضو اتحادیه بیانگر تفاوت عمیق در اساس و بنیان این نظام‌های حقوقی است^۳. نه تنها تفاوت دیرینه و سنتی میان نظام کامن لا و حقوق نوشته وجود دارد، بلکه در درون هر یک از این دو نظام نیز تفاوت‌هایی نیز هست؛ چنانکه در بین کشورهای حقوق نوشته، میان فرانسه و بلژیک از یک سو و کشور آلمان از سوی دیگر، تفاوت‌های چشمگیری وجود دارد. این تفاوت مانع اصلی یک تلاش همه‌جانبه برای یکسان نمودن قوانین مسئولیت مدنی به صورت جامع و منسجم در حوزه اتحادیه اروپا است. با این حال در دهه‌های اخیر و پیرو اصلاحاتی که در معاهدات مربوط به اتحادیه اروپا ایجاد گردید و به خصوص با تصویب معاهده آمستردام و در نهایت معاهده لیسبون که در سال ۲۰۰۸ تلاش‌های مربوط به یکسان‌سازی قوانین راجع به مسئولیت مدنی در میان کشورهای عضو شکل جدی‌تری به

۱. o'hara, 1999, 631

۲. Gray, 2008, p.537

۳. See, e.g., Gerhard Wagner, 2005, p. 1281; Jaap Spier and Olav A. Haazen, 1999, p. 474

خود گرفت. دلیل این رویکرد بیش از هر چیز اهمیت روابط فزاینده کشورهای عضو در ایجاد یک ساختار مناسب برای تشکیل و مدیریت اتحادیه اروپا و باور به نقش مؤثر یکسان‌سازی قواعد در عرصه بین‌المللی در کاهش تنازعات حقوقی میان اشخاص و دولت‌ها بوده است.^۱

رشد بیش‌ازحد تصادمات رانندگی با در نظر داشتن آزادی در تردد میان این کشورها، خسارات عمده ناشی از عیب کالا و خدمات با در نظر داشتن عدم کنترل محصول در مرزهای ورودی کشورهای عضو، آسیب‌های وارده به‌نظام محیط‌زیست کشورهای عضو و مسائلی از این قبیل باعث گردیده است تا نظام تقنینی و اجرایی در این کشورها به دستیابی به وحدت در نظام مسئولیت مدنی رغبت نشان داده و آن را به‌عنوان یک ضرورت قلمداد نمایند. علاوه‌بر این تغییرات حقوقی، اقتصادی و سیاسی در پایان قرن بیستم نیز موجب شده است تا قالب‌های حقوق خصوصی در بسیاری از کشورهای این قاره به‌طور کامل بازتعریف شود.^۲ تلاش محافل دانشگاهی نیز در این راه ارزشمند و البته حیاتی بوده است. مؤسسات متعدد حقوقی در کشورهای عضو، پروژه‌های تحقیقاتی متفاوتی را در این راستا تعریف کرده و کارهای عمده‌ای نیز بر این اساس انجام شده است. با این حال آنچه در این مسیر به نتیجه رسیده و در قالب یک متن مدون قانونی در درون اتحادیه درآمده، محدود به چند دستورالعمل در رابطه با مسئولیت مدنی ناشی از عیب تولید، خسارات زیست‌محیطی و مسئولیت مدنی ناشی از نقض قواعد حقوق رقابت می‌شود که صرفاً جنبه‌های خاصی از قواعد مسئولیت مدنی را مدنظر قرار داده‌اند.

نتیجه این اقدامات بیان‌گر یک تلاش هدف‌دار و عمیق در نظام مسئولیت مدنی است که در نظام‌های صنعتی با سطح توسعه و پیشینه تاریخی متفاوت، توانسته اصولی کلی را برای نظام مسئولیت مدنی در این اتحادیه تعریف نماید. بررسی و تحلیل این حرکت و پرداختن به نتایج عملی دست‌یافته در این مسیر می‌تواند به‌عنوان الگویی مناسب و ارزشمند تلقی شود که از سویی برای بحث‌های تئوریک در نظام مسئولیت مدنی مفید بوده و از سوی دیگر به‌عنوان یک مأخذ قانونی بر تعاملات اقتصادی و اجتماعی میان کشورهای مختلف مؤثر خواهد بود. اهمیت تئوریک مسئله این است که تفاوت در نظام‌های مسئولیت مدنی ناشی از تفاوت در ارزش‌ها و مزیت‌ها در سیاست، نظام

۱. Garcimartin, 1999, p.255

۲. Cafaggi, 2006, p.2

قانون‌گذاری و دادگاه‌های داخلی کشورهای مختلف بوده و بررسی تطبیقی نظام‌های مختلف مسئولیت مدنی به ما این امکان را می‌دهد تا معیار کارآمدی را در نظام‌های مختلف حقوقی مورد ارزیابی قرار دهیم و یک تحلیل منفعت- سود از سیستم‌های متغیر مسئولیت مدنی داشته باشیم.^۱ در این مقاله ضمن بیان منشأ و زمینه‌های اختلافات حقوقی در نظام مسئولیت مدنی در کشورهای عضو اتحادیه اروپا، توجهات و ضرورت‌های علمی و عملی وحدت‌گرایی نیز تبیین گردیده و در آخر زمینه‌هایی که در آن حرکت با موفقیت همراه بوده است، مورد اشاره قرار می‌گیرد. در این خصوص نیم‌نگاهی نیز به آموخته‌های حقوق ایران از این حرکت خواهیم داشت.

۱. عوامل و زمینه‌های اختلاف در قواعد مسئولیت مدنی

مسئولیت در یک عبارت کلی به مفهوم پاسخگویی است و آنجا که با ضمانت اجرا مدنی همراه می‌شود صحبت از مسئولیت مدنی خواهد بود.^۲ اینکه چرا قواعد حقوقی در نظام مسئولیت مدنی در کشورهای متعدد، متفاوت از یکدیگر است امر غریبی نیست، اما اینکه چرا این اختلافات چنین سطح گسترده‌ای را دربرمی‌گیرد، ناشی از دلایل گوناگونی است که یک تحلیل عام و کلی را نیاز دارد. از جمله این دلایل اختلاف در مبانی تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و اخلاقی در نظام‌های مختلف مسئولیت مدنی و مفهوم عدالت در این حوزه است. ارسطو عدالت را به معاوضی و توزیعی تقسیم می‌کند. عدالت معاوضی عدالتی است که خودبه‌خود در معاملات اشخاص ایجاد می‌شود و احتیاج به کنترل خارجی ندارد.^۳ در تشریح این نظر کانت فیلسوف آلمانی می‌گوید اگر کسی درباره دیگری تصمیم گیرد این نگرانی وجود دارد که عدالت اجرا نشود، ولی زمانی که شخص درباره خود تصمیم می‌گیرد این احتمال و نگرانی بیهوده است.^۴ در واقع تفاوت مفهوم عدالت در قرارداد با مسئولیت مدنی موجب شده است تا برخلاف قرارداد، نظام‌های حقوقی مختلف تعصب عمیق و مستمری را بر قواعد مسئولیت مدنی نشان می‌دهند. در قرارداد همه چیز در درجه اول به توافق میان طرفین بستگی دارد، آنچه آنها خواسته‌اند عدالت تلقی می‌شود و دولت در تنظیم این

۱. Van Boom, 2008, p.3

۲. باریکلو، ۱۳۸۵، ۲۲ و جعفری‌لنگرودی، ۱۳۷۸، ص ۶۴۵

۳. شیخ موحد، ۱۳۸۵:۳۹

۴. کاتوزیان، ۱۳۸۶: ص ۲۸

عدالت نقشی فرعی و اصولی را ایفا می‌کند. در مقابل در مسئولیت مدنی مسائل از پیچیدگی بیشتری برخوردارند زیرا نقش اراده کمرنگ و باورهای عمومی و عرف حاکم و احساس مشترکی که در میان یک جامعه خاص وجود دارد نقشی اساسی در شکل‌گیری و تفسیر قواعد این حوزه دارد. علاوه بر این قواعد مسئولیت مدنی با توجه به ارتباط تنگاتنگ و تأثیرپذیری از عامل محیط و عوامل دیگری نظیر پیشرفت‌های علمی و فناوری، آگاهی‌های تخصصی، تحول نیازهای انسانی، تغییر ساختارهای اقتصادی جامعه اسلامی و بین‌المللی، تغییر عرف و عادات مردم، ضرورت‌ها و نیازهای به وجود آمده در جهان، ناگزیر از انطباق با شرایط زمانی و مکانی است در حالی که اصول حاکم بر خود قرارداد کمتر تابعی از اقتضائات مکانی و زمانی است.^۱

با این حال تحلیل‌های تطبیقی حقوقی و اقتصادی بیانگر این است که گرچه استدلال‌ات حقوقی و زمینه‌های تاریخی در برخی موارد مشخص در نظام مسئولیت مدنی ممکن است متفاوت باشد اما منطق پایه و هدف اصلی در اغلب این نظام‌ها یکسان است. این امر به‌خصوص در رابطه با کارکرد پیشگیرانه آن مورد توجه است چنانکه گرچه مسئولیت مدنی به‌نوعی با نظام کیفری و مسئولیت انتظامی قرابت دارد^۲ هدف اصلی آن پاسخگویی به خطایی مدنی است که در مقابل یک فرد و نه حاکمیت، انجام می‌شود و شخصی را که از عمل زیان‌بار شخصی دیگر زیان‌دیده است مستحق می‌سازد تا خسارت وارده را مطالبه نماید.^۳ هدف این است تا هر شخصی را که خسارت ناروایی بر شخص دیگری وارد می‌سازد ملزم به جبران خسارت وارده نماید. گرچه به‌صورت کلی سه هدف عمده جبران خسارت زیان‌دیده تنبیه عامل زیان، بازداشتن سایر اشخاص از اقدامات مشابه و ایجاد صلح و امنیت و نظم و انتظام در جامعه است^۴ اما در رابطه با اینکه جبران خسارت هدف اصلی مسئولیت مدنی بوده و یا تنظیم رفتار و بازدارندگی هدف اصلی این نظام است و یا اینکه خسارت ناروا چیست و جبران خسارت چه حدی را شامل می‌شود، تفاوت‌های عمیق و مهمی دیده می‌شود.^۵ اگر از نظر عنصر بازدارندگی بخواهیم به موضوع بیندیشیم بایستی یک سری سؤالات ابتدایی را طرح نمود؛ آیا پذیرش مسئولیت بدون تقصیر اشخاص آنها را

۱. پارساپور، ۱۳۹۳، ۱۶۱

۲. خدابخشی، ۱۳۸۷، ۱۳۲

۳. کاتوزیان، ۱۳۸۷، ۱۶

۴. بادینی، ۱۳۸۴، ص ۳۲۰

وامی دارد تا احتیاط و مراقبت کافی به عمل آورند؟ آیا مجازات سنگین تر اثر بازدارندگی بیشتری دارد و جرم را کمتر می‌کند؟ آیا می‌توان از مکانیسم‌های واحدی برای گروه‌های مختلف انسانی استفاده نمود؟^۱

تفاوت در فرهنگ‌های متفاوت حقوقی کشورهای عضو باعث شده است تا پاسخ‌هایی که به این سوالات داده می‌شود رویکرد یکسانی را دنبال نکنند. گرچه پیشینه مشترک این نظام‌های حقوقی منبعث از حقوق روم است، اما توسعه و تکامل بعدی در این سیستم‌های حقوقی منجر به تمایزهای جدی در میان بازماندگان این سیستم گردیده است.^۲ تفاوت در رابطه با مفاهیم راجع به مسئولیت مانند مسئولیت محض و مسئولیت مبتنی بر تقصیر و مسئولیت نیابتی، گستره قواعد مربوط به مرورزمان، روش‌های جبران خسارت، خسارت مستقیم و غیرمستقیم، خسارت مادی و غیرمادی، خسارت واقعی و تنبیهی و مفاهیمی از این قبیل همه از جمله مسائلی است که قوانین کشورهای اروپایی اختلافات چشمگیری را در رابطه با آن‌ها دارند.^۳ علاوه بر این گرچه خطای عامل ورود زیان به بدیهی‌ترین و عقلانی‌ترین مبنای مسئولیت در تمامی نظام‌های حقوقی وجود دارد^۴ اما نحوه اعمال این اصل میان این کشورها بسیار متفاوت است.^۵ این تفاوت‌ها همچنین در آیین‌های دفاعی قابل‌ارائه در دادگاه نیز وجود دارد؛ به‌طور مثال در نظام حقوقی انگلیس^۶ طرق دفاعی از جمله خطای مشترک،^۷ رضایت یا قبول ریسک،^۸ دفاع از خود^۹ و اضطرار^{۱۰} وجود دارد درحالی که نمی‌توان همه آن‌ها را در سایر نظام‌های حقوقی مشاهده کرد.^{۱۱}

ظهور و پذیرش مسئولیت‌های جدید نیز به دامنه اختلافات در قواعد مسئولیت مدنی کمک

۱. بادینی، ۱۳۸۳، ص ۹۶

۲. Van Eechoud, 2006, p.4

۳. Von Bar, 2004, p.11

۴. کاتوزیان، ۱۳۷۹، ش ۹

۵. Marcos, 2008, p.2

۶. لازم به توضیح است که در زمان چاپ این مقاله مذاکرات مربوط به خروج انگلیس از اتحادیه اروپا نهایی نشده است.

۷. contributory negligence

۸. volenti non fit injuria (assumption of risk or consent)

۹. self-defense

۱۰. necessity

۱۱. Module Planner, 2008, p.7

کرده است مانند پذیرش و گسترش دامنه مسئولیت مدنی پزشک و مسئولیت مدنی قاضی که علی‌رغم مقابله با آن به صورت سنتی رویه قابل توجهی در خصوص پذیرش آن در بسیاری از نظام‌های حقوقی دیده می‌شود.^۱ در حقوق ایران نیز می‌توان آثار مختلفی از الگوگیری از این تفاوت‌های فرهنگی مشاهده نمود. هرچند این الگوگیری بیشتر در حوزه پذیرش مسئولیت‌های جدید بوده است، لیکن آثار نامحسوسی در چگونگی تفسیر و اعمال قواعد و اصول مسئولیت مدنی نیز داشته است. پذیرش مسئولیت ناشی از نقض قواعد حقوق رقابت در ماده ۶۶ قانون اصلاح قانون برنامه چهارم توسعه و اجرای سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم نمونه‌ای از پذیرش مسئولیت‌های جدید در حقوق ایران هستند. رویه قضایی در خصوص کاهش سختگیری و سطح علم در خصوص رابطه سببیت در مواردی که یقین نسبی در خصوص رابطه علت میان واقعه و ضرر وجود ندارد نیز نمونه‌ای از اعمال متفاوت قاعده رابطه سببیت در حقوق امروزی ایران است.

۲. گستره وحدت‌گرایی در نظام مسئولیت مدنی

گستره عام نظام مسئولیت مدنی موجب شده است تا وحدت‌گرایی در این نظام، حوزه‌های متفاوتی را در برگیرد. هرچند وحدت‌گرایی در تمامی این حوزه‌ها امری نسبتاً ناممکن است، توفیق وحدت‌گرایی در مسئولیت مدنی تا حد زیادی مرتبط با سطحی از قواعد مرتبط با مسئولیت مدنی است که مشمول رویکرد وحدت‌گرایی قرار گرفته است. این حوزه‌ها شامل مسائل مرتبط با تقصیر به خصوص در حوزه قواعد انتظامی و ارتباط آن با مسئولیت مدنی، قواعد مرتبط با حوزه قواعد مکمل مسئولیت مدنی مانند نظام بیمه و حوزه‌هایی از این دست است.

۲.۱. گستره وحدت‌گرایی در قواعد محض مسئولیت مدنی

قواعد محض مسئولیت مدنی شامل آن دسته از قواعدی است که موضوع مستقیم مسئولیت و تکلیف به جبران خسارت است. این مفاهیم شامل تقصیر یا اقدام زیان‌بار، مسئولیت محض یا مسئولیت ناشی از تقصیر، اتلاف یا تسبیب، رابطه سببیت، ورود خسارت و خسارات قابل جبران، ضمانت اجراهای مسئولیت، مسئولیت فعل غیر و مسائلی از این قبیل است. این مسائل در برخی

۱. داورنیا، ۱۳۸۵، ص ۱۳۷

حوزه‌ها شامل مفاهیم و اصول کلی است مانند اینکه آیا تقصیر عنصر ضروری مسئولیت است و یا صرفاً به‌عنوان یک عنصر کناری دیده می‌شود. دامنه این اصول کلی چندان گسترده نیست اما تفاوت‌ها در این گروه به‌صورت اساسی بر قواعد مسئولیت مدنی تأثیر می‌گذارد. بر این اساس هدف اصلی از رویکرد وحدت‌گرایی بایستی قواعد محض مسئولیت مدنی باشد.

۲.۲. وحدت‌گرایی در حوزه‌های مرتبط با مسئولیت مدنی

پاسخ به مسائل مسئولیت مدنی صرفاً با پاسخ به سوالات مرتبط با قواعد محض مسئولیت مدنی ممکن نخواهد بود. در این رابطه برخی حوزه‌های مرتبط نیز نیازمند وحدت‌گرایی خواهند بود تا اهداف وحدت‌گرایی به‌صورت کامل محقق شود. حوزه بیمه و حوزه قواعد انتظامی از جمله مهم‌ترین امور این حوزه هستند. اهمیت بیمه از آن‌جهت است که در برخی زمینه‌ها بیمه جایگزین مسئولیت مدنی شده است^۱ و در نتیجه یک وابستگی متقابل میان قواعد مسئولیت مدنی و بیمه ایجاد شده است. بر این اساس در صورتی که به‌عنوان نمونه قواعد محض مسئولیت همسان شوند اما مسائل مرتبط با بیمه مانند امکان یا عدم امکان رجوع مستقیم زیان‌دیده همسان‌سازی نشوند، مقصود غایی از وحدت‌گرایی محقق نخواهد شد. مسئولیت انتظامی نیز از آنجاکه در اغلب مسئولیت‌های حرفه‌ای به‌عنوان اصلی‌ترین معیار تحقق یا عدم تحقق تقصیر شناخته می‌شود نیز به همین منوال نیازمند قواعد یکسان است تا قواعد ناظر بر عنصر تقصیر در مسئولیت مدنی حرفه‌ای نیز یکسان گردد. از آنجاکه برخلاف قواعد محض مسئولیت مدنی که قواعدی کلی و ایستا هستند که در فرایندی تاریخی شکل گرفته‌اند، قواعد این حوزه‌های مرتبط بسیار متأثر از تحولات اجتماعی و اقتصادی کشورها هستند و بر این اساس در نگاه اول به نظر نمی‌رسد که وحدت‌گرایی در این حوزه‌های مرتبط با مسئولیت مدنی چندان ساده باشد. باین حال نبود پیشینه تاریخی و تأثر از فرایندهای «شدن» در تحولات اجتماعی و اقتصادی که رویکردهای نسبتاً یکسانی را در کشورها مختلف دنبال می‌کند، وحدت‌گرایی در این حوزه را ساده‌تر می‌سازد. همگرایی و وحدت در قواعد انتظامی بیش از نظام مسئولیت مدنی است. هرچند تلاش‌های ناظر بر وحدت‌گرایی در قواعد محض مسئولیت مدنی کمتر موفق بوده است، در مقابل نظام‌های حقوقی آمادگی بیشتری برای

۱. ایزانلو، ۱۳۸۷ ب: ۳۸.

یکسان‌سازی قواعد در حوزه قواعد انتظامی به نسبت نظام مسئولیت مدنی دارند زیرا قواعد نظام مسئولیت انتظامی ارتباط کمتری با رویه‌ها و فرهنگ و تاریخ کشورها دارد. بر این اساس نیز کنوانسیون‌های متعددی در این خصوص به تصویب رسیده است تا استانداردهای کشورهای مختلف در زمینه‌های گوناگون را یکسان نمایند. این مسئله به‌خصوص در رابطه با اقداماتی دیده می‌شود که تأثیرگذاری آنها فراتر از مرزهای کشورهای مختلف است. به‌عنوان نمونه بر اساس حرکت آزاد کالاها در اتحادیه اروپا این ضرورت وجود دارد تا استانداردهای تولید کالا در این کشورها یکسان گردیده و امنیت و سلامت کشورهای پیشرفته به‌واسطه عدم رعایت این استانداردها در کشورهای کمتر توسعه‌یافته به خطر نیفتد^۱ با این حال قواعد انتظامی به دلیل پیگیری سیاست‌های گاه متعارض در کشورهای مختلف به‌نوعی منجر به رقابت انتظامی^۲ شده است^۳. این به این مفهوم است که کشورها در میزبانی فعالیت‌های مختلف بایستی تمایل‌ها و انگیزه‌های اقتصادی و رفتاری عناصر مختلف در بازار را رعایت کنند و این گاه به مفهوم دست کشیدن از الزامات اساسی به‌منظور ایجاد محیط مطلوب‌تر قانونی در مقایسه با سایر کشورها هست.

۳. اتحادیه اروپا و ضرورت یکسان‌سازی قواعد مسئولیت مدنی

تفاوت در قواعد مسئولیت مدنی چهره‌ای کم‌رنک از تفاوت در نظام‌های اقتصادی متفاوت است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که همگرایی‌های ناخواسته بیشتر در زمینه‌هایی ایجاد می‌شود که در ابتدا به‌منظور تسهیل تجارت و بازرگانی طراحی شده است اما در نظام مسئولیت مدنی که یک نظام مداخله طلب در حقوق است این همگرایی‌ها به‌واسطه تفاوت در مزیت‌های داخلی کمتر پدید آمده است. به‌عنوان نمونه در پاسخ به این سوال که چرا نظام حقوقی انگلیس مسئولیت محض را برای دارندگان وسیله نقلیه نپذیرفته است در حالی که در نظام حقوقی فرانسه این امر پذیرفته شده است این‌طور گفته شده است که مزیت‌های داخلی در میان این دو نظام باهم متفاوت است. یک نظام به دنبال کاهش و جلوگیری از حوادث است و نظام دیگر در پی کاهش

۱. Magnus 2002, p. 206, Roger Van den Bergh and Louis Visscher, 2006, p. 514

۲. Regulatory competition

۳. Kottenhagen, 2007, p.2

هزینه‌های ثانوی و ثالث سوانح رانندگی می‌بیند. هزینه‌های معاملاتی بازدارنده نیز معمولاً به‌عنوان توجیهی برای مداخله دولت‌ها در نظام مسئولیت مدنی و استفاده از مسئولیت مدنی به‌عنوان یک قاعده الزامی و امری ارائه می‌شود^۱ با توجه به اینکه هر کشوری یک نظام مسئولیت مدنی را برای خود دارد و این امر موجب ایجاد یک بازار داخلی مسئولیت مدنی می‌شود،^۲ این امکان وجود دارد که افراد برای گریز از این قواعد حوزه فعالیت خود را تغییر دهند که سیستم موجود در آنجا بیشتر برای آنها مطلوب باشد.^۳ تفاوت در میان سیستم‌های حقوقی ممکن است منجر به یک رقابت در میان نظام‌های حقوقی برای تأمین رفاه شهروندانشان باشد.^۴ بر این اساس گرچه هدف اصلی تشکیل نظام اتحادیه اروپا اقتصادی بوده است، اما وحدت اقتصادی مستلزم وحدت حقوقی نیز خواهد بود.^۵ لذا با توجه به هدف یکسان‌سازی بازارهای اقتصادی لازم است تا بازار مسئولیت مدنی نیز یکسان شود. بر این اساس علی‌رغم نظر مخالفان نظام یکسان‌سازی حقوق مسئولیت مدنی در اروپا که بر این باورند که تجار و بازرگانان نسبت به بازار مسئولیت مدنی بی‌تفاوت هستند^۶ برای یکسان‌سازی بازارهای مالی و رفتاری بایستی قواعد مسئولیت مدنی را یکسان نمود. در کنار این مسئله ضرورت‌های اجتماعی، تاریخی و قانونی نیز این اتحادیه را به سمت وحدت‌گرایی در قواعد مسئولیت مدنی سوق داده است. به لحاظ اجتماعی توسعه روابط میان اشخاص نیازمند اطلاع آنها از قوانین حاکم بر رفتار و وحدت در قواعدی است که بر رفتار آنها حاکم می‌گردد. ارتباطات نزدیک میان اتباع کشورهای اروپایی که با کاهش هزینه‌های رفت‌وآمد و برداشته‌شده مرزهای سیاسی و تشریفات عبور و مرور افزایش یافته است، روابط

۱. See, e.g., Guido Calabresi and A. Douglas Melamed, 1972; Louis Kaplow and Steven Shavell, 1996; S. Shavell, 2004, p. 83 ff.

۲. van Boom, 2009, 441

۳. در آمریکا نمونه‌های بسیاری از این مسئله وجود دارد. برای مطالعه بیشتر رک:

W.H. van Boom and Andrea Pinna, "Shifts from Liability to Solidarity: The Example of Compensation of Birth Defects", in: W. H. v. Boom and M. G. Faure (ed.), *Shifts in Compensation between Private and Public Systems*, Vienna: Springer 2007, p. 143-180.

۴. Van Boom, 2008, p.4

۵. Van den Bergh, 2000, 436

۶. برای مطالعه بیشتر رک:

T. Hartlief, "Harmonization of European Tort Law. Some Critical Remarks", in: M. Faure, J. Smits and H. Schneider (ed.), *Towards a European Ius Commune in Legal Education and Research*, Antwerpen: Intersentia 2002, p. 225-236.

حقوقی میان آنها را شدت بخشیده است. تکیه بر اصل احترام به انتظارات مشروع اشخاص و حق آنها بر آزادی مستلزم وحدت‌گرایی در قوانین حاکم بر رفتار آنها است. سطح ضروری رفع این انتظارات مشروع، یکسان‌سازی قواعد شکلی یافت قانون حاکم است و وحدت‌گرایی در قوانین ماهوی مسئولیت مدنی حد ایده‌آل برآورده ساختن این انتظار است.

این ضرورت همراه با ضرورت قانونی مقرر در معاهده تاسیس اتحادیه اروپا و اختیاراتی است که بر اساس آن برای نهادهای قانون‌گزار اتحادیه مقرر شده است. در این راستا از همان بدو تاسیس اتحادیه اروپا هدف وحدت‌گرایی در مسئولیت مدنی در دو قالب آیین‌نامه و یا دستورالعمل دنبال شده است؛^۱ هرچند در عمل این تلاش‌ها به‌جز در رابطه با برخی مصادیق خاص مانند مسئولیت ناشی از عیب تولید با ناکامی همراه بوده است. از همین روی دیوان دادگستری اروپا نیز تاکنون نتوانسته است به‌عنوان یک دادگاه عالی بر فرایند این وحدت‌گرایی نظارت مستقیم داشته باشد^۲ اما رابطه میان حقوق و اقتصاد و نیز تأثیرپذیری از مدل فدرالیسم کشور آمریکا در تنظیم روابط اعضا، یک تأثیر عمده بر باور لزوم وحدت‌گرایی در اتحادیه اروپا داشته است.

تحلیل اقتصادی از حقوق مسئولیت مدنی و تحولات اقتصادی دو حوزه مؤثر بر رابطه اقتصادی و وحدت‌گرایی در مسئولیت مدنی در درون اتحادیه اروپا است.^۳ تحلیل اقتصادی مطمئناً یک نقش عمده در حوزه مباحث یکسان‌سازی در نظام مسئولیت مدنی دارد و همواره به‌عنوان راهنمایی برای تصمیم‌گیرندگان وحدت قوانین مسئولیت مدنی در اروپا بوده است. هرچند تحلیل اقتصادی جواب‌های مستقیم و مشخصی را در رابطه با سوالات مرتبط با وحدت‌گرایی در نظام مسئولیت مدنی ارائه نمی‌دهند اما این امکان را می‌دهند تا معیارهای نسبتاً دقیقی برای افزایش تعیین حوزه‌هایی از حقوق مسئولیت مدنی که امکان یکسان‌سازی رادارند تعیین شود. علاوه بر این یکی از ضرورت‌های اساسی وحدت قواعد مسئولیت مدنی، تحولات مستمر امور اقتصادی و ارتباط آن با قواعد مسئولیت مدنی است. بر این اساس ارائه یک تحلیل درست اقتصادی می‌تواند به مبانی وحدت‌گرایی در این حوزه کمک کند. در دکترین حقوقی هدف حقوق مسئولیت مدنی حمایت

۱. Hartkamp, 2004, p.16

۲. Eidenmuller, 2008, p.660

۳. Van den Bergh, 2006, 512

از منافع، زندگی و دارایی است. گرچه برخی با گسترش دامنه برای آرمان‌های مسئولیت مدنی معتقدند مسئولیت مدنی شامل اهدافی از جمله کارایی اقتصادی، جبران خسارت، توزیع عادلانه خطرها و هزینه‌ها در بین کل اعضاء جامعه و بازداشتن افراد از در پیش گرفتن رفتار غیراجتماعی و زیان‌بار در آینده است.^۱ گسترش دامنه مسئولیت مدنی از جنبه‌های مختلف همچون مفهوم مسئولیت مدنی ناشی از فعل غیر نیز در راستای دستیابی به همین مفهوم عدالت است.^۲ اما نظام سنتی مسئولیت مدنی بیش از هر چیز به دنبال الزام به جبران خسارت بر مبنای عدالت ترمیمی است. در اروپا مسئولیت مدنی همواره به عنوان یک نظام جبرانی دیده می‌شده است^۳ در حالی که در نظام حقوقی آمریکا تکیه بر کارکرد جبرانی مسئولیت مدنی در بسیاری از ایالات این کشور به خصوص در قالب خسارت تنبیهی مشخصه‌ای اساسی تلقی می‌شود. این رویکرد حقوقی در اتحادیه اروپا در پیش‌نویس اصول، تعاریف و قواعد نمونه حقوق خصوصی اتحادیه اروپا^۴ نیز مشاهده می‌شود. این سند در موارد متعددی مانند قواعد مسئولیت مدنی و دارا شدن بلاجهت قواعدی را که منعکس‌کننده یک راه حل کارآمد است را نشان می‌دهد.

علاوه بر تفاوت‌های ماهوی که از گذشته در حقوق ماهوی کشورهای قاره اروپا وجود داشته، مسئولیت مدنی از جمله حوزه‌های حقوقی است که در بسیاری از کشورهای این قاره در حال اصلاحات متناوب و مکرر می‌باشد.^۵ این اصلاحات بر نظام‌های اقتصادی مرتبط با بیمه نیز بسیار مؤثر بوده و البته این تعامل دوجانبه است و گسترش نظام‌های بیمه‌ای نیز باعث شده تا بسیاری از کشورها مفاهیم مسئولیت مدنی و اصول حاکم بر آن را دستخوش تغییراتی، از جمله گسترش دامنه مسئولیت مدنی، سازند، چنانکه در اتریش این مسئله در رابطه با مسئولیت کارفرما و مسئولیت ناشی از وسیله نقلیه حتی در حالت توقف نیز دیده می‌شود^۶ و در آلمان نیز چنین

۱. بادینی، ۱۳۸۳، ص ۵۸

۲. حسین آبادی، ۱۳۸۵، ص ۱۳ و احمدوند، ۱۳۸۴، ص ۳۳

۳. Michaels, 2008, p.1623

۴. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Common Frame of Reference (DCFR 2008

۵. Grace, 2008, p.1

۶. Loss-spreading through the liability system

گرایش‌هایی دیده می‌شود.^۱ این تغییرات که بیش از هر چیز ناشی از نگاه اقتصادی به حقوق بوده تا حدی ناشی از جریانی است که بر نظام حقوقی آمریکا در طول دهه‌های اخیر حاکم گردیده و موجب شده تا جریان قواعد حاکم بر این موضوع دائماً مورد بازنگری و اصلاح قرار گیرد. در واقع تعامل دوجانبه اقتصاد و حقوق در بسیاری از نظام‌های حقوقی انعکاس یافته و موجب شده تا نظریات مسئولیت مدنی و برخورد و مداخله حاکمیت‌ها در این مقوله دستخوش تغییرات مکرر گردد و تغییرات ایجاد شده در یکی به‌طور مؤثری بر اندیشه‌های علماء زمینه دیگر تأثیر گذارد. نمونه دیگر ارتباط میان مسئولیت مدنی و اقتصاد را می‌توان در مفهوم عدم النفع یا خسارات اقتصادی محض^۲ دید.^۳

۴. طرح‌های یکسان‌سازی در اتحادیه اروپا

برخلاف سایر زمینه‌های حقوقی که سطحی از همسان‌سازی را در نظام واحد اروپایی تجربه کرده، در گذشته حقوق مسئولیت مدنی در اروپا به‌طور جدی در طرح رویکردهای همسان‌سازی و یکنواخت‌سازی ماهوی قواعد قرار نگرفته است. در رابطه با تعاملات مربوط به اتحادیه اروپا، قرارداد جایگاه اصلی را دارد و مسئولیت مدنی از اهمیتی ثانوی برخوردار است. باین‌حال در سال‌های اخیر نهادهای اتحادیه اروپا مرتباً بر یکسان‌سازی قواعد ماهوی مسئولیت مدنی در اتحادیه اروپا تأکید داشته و بر آن پافشاری کرده‌اند.^۴ یکی از مهم‌ترین توسعه‌های حقوقی در سالیان اخیر اتحادیه اروپا ایجاد نظام حقوق خصوصی است.^۵ این وحدت از طریق اندیشمندان حقوقی، مقررات قانونی و دادگاه‌ها محقق شده است. اتحادیه اروپا حدود ۲۰ دستورالعمل در رابطه با زمینه‌های اصلی حقوق خصوصی تصویب نموده‌اند.^۶ باین‌حال در رابطه با مسئولیت مدنی اقداماتی که تاکنون در اتحادیه اروپا به‌منظور یکسان‌سازی صورت گرفته بیشتر در حوزه‌های

۱. Group of Authors, 2005, p.23

۲. pure economic loss

۳. Faure, 2003, p.33

۴. Infantino, 2010, p.45

۵. Eidenmuller, 2008, p.660

۶. Peter-Christian Muller-Graf, 'EC Directives as a Means of Private Law Unification' in Hartkamp et al. (eds), Towards a European Civil Code (New York: Aspen Publishers, 2004).

مشخصی بوده و نتوانسته‌اند به صورت جامع این هدف را دنبال کنند. یکی از دلایل آن اختلاف نظر میان دو گروه از اندیشه‌ها در مسئله میزان تداخل نظام تقنینی اتحادیه اروپا است.^۱ یک دسته بر این باورند که بایستی قواعد مسئولیت مدنی را به عنوان بخشی از نظام حقوق خصوصی اتحادیه اروپا تحت قالب قانون مدنی اتحادیه^۲ درآورد، در حالی که گروه دیگر معتقدند وحدت‌گرایی صرفاً تا حدی که مستلزم کارکرد درست بازار مشترک^۳ است بایستی صورت پذیرد.^۴

۱-۴. وحدت‌گرایی موردی

اصلی‌ترین حوزه‌ای که در این رابطه مدنظر بوده قواعد ناظر بر مسئولیت مدنی ناشی از عیب تولید است.^۵ تا پیش از تصویب دستورالعمل شورای اروپا در رابطه با مسئولیت ناشی از عیب تولید شاید اختلافات قوانین ماهوی در میان اعضاء اتحادیه اروپا نیز بسیار بود. در ۲۵ ژوئای ۱۹۸۵ شورای اروپا دستورالعملی^۶ را به تصویب رساند که بر اساس آن کشورهای عضو موظف بودند تا در مدت معینی^۷ که در دستورالعمل قید شده بود، قوانینی را با رعایت حداقل‌های مقرر در این دستورالعمل به تصویب برسانند. با توجه به اینکه بر اساس ماده ۲۴۹ معاهده اتحادیه در اجرای دستورالعمل‌ها صرفاً رعایت اهداف مدنظر است و نه متن مقرر، کشورهای عضو اتحادیه اروپا مقرراتی را در این رابطه به تصویب رساندند که با توجه به سیاست‌های متفاوتی که اتخاذ نموده بودند از بسیاری جهات تفاوت‌هایی را باهم داشتند. کشورهای عضو اتحادیه برخی با تعجیل و برخی با تاخیر مقررات قانونی خود را بر اساس این دستورالعمل اصلاح نمودند به طوری که بعضی کشورها مانند فرانسه علی‌رغم مدت معینی که در دستورالعمل قید گردیده بود تا سالیان متمادی از

۱. Van den Bergh, 1998, 126

۲. European civil code

۳. functioning of the internal market

۴. Cf. Geraint G. Howells, 2006, p. 71 f. & Van Boom, 2008, 133

۵. M. Faure, 2003, p. 52

۶. Directive 85/734/EEC for approximation of the laws, regulations and administrative provision of the member states concerning liability for defective products

۷. بر اساس ماده ۱۹ دستورالعمل این مدت سه سال از تاریخ ابلاغ این دستورالعمل بوده است.

اصلاح سیستم حقوقی خود امتناع ورزیده و این کار را تا سال ۱۹۹۸ به تأخیر انداختند.^۱ گرچه دستورالعمل مسئولیت مدنی اختلافات را کم کرده اما مسائلی مانند امکان انتقال و جانشینی و مسئولیت نیابتی هستند که در دایره شمول آن قرار نمی‌گیرند.

علاوه بر این دستورالعمل که به صورت مستقیم ناظر بر مسئولیت مدنی ناشی از عیب تولید است، قواعد مرتبط دیگری نیز در اتحادیه تصویب شده است. در این رابطه می‌توان به دستورالعمل ایمنی ماشین‌آلات مصوب اول ژانویه ۱۹۹۳ میلادی، دستورالعمل عام ایمنی کالای تولیدی در تاریخ ۲۹ ژوئن سال ۱۹۹۴ میلادی، دستورالعمل شماره EC/۴۴/۱۹۹۹ مورخ ۲۵ می ۱۹۹۹ میلادی پارلمان و شورای اروپا راجع به جنبه‌های معینی از فروش کالای مصرفی و تضمینات ذی‌ربط، قطعنامه مورخ ۱۹ دسامبر ۲۰۰۲ شورای اروپا در خصوص اصلاح دستورالعمل راجع به مسئولیت کالای تولیدی معیوب، دستورالعمل ایمنی ماشین‌آلات مصوب اول ژانویه ۱۹۹۳ میلادی، دستورالعمل عام ایمنی کالای تولیدی در تاریخ ۲۹ ژوئن سال ۱۹۹۴ میلادی و مصوبه مورخ ۱۹ دسامبر ۲۰۰۲ شورای اروپا در خصوص اصلاح دستورالعمل راجع به مسئولیت کالای تولیدی معیوب اشاره داشت.^۲

دومین زمینه، مسئولیت مدنی ناشی از خسارات زیست‌محیطی است. در زمینه خسارات زیست‌محیطی با در نظر داشتن تلاش بسیاری که در یکسان کردن قوانین ماهوی در میان بسیاری کشورها صورت پذیرفته، در برخی زمینه‌ها موفقیت‌های مناسبی تحصیل شده است؛ مانند خسارات ناشی از استفاده از مواد رادیواکتیو و استخراج و بهره‌برداری از منابع طبیعی.^۳ در رابطه با حمل‌ونقل مواد خطرناک نیز اقدامات متفاوتی انجام شده است مانند کنوانسیون لوگانو که در سال ۱۹۹۳ با کمک اتحادیه اروپا در رابطه با مسئولیت مدنی خسارت فعالیت‌های خطرناک به تصویب رسید اما چون فقط ۹ کشور آن را امضاء کردند در عمل بی‌نتیجه ماند.^۴ در رابطه با حمایت‌های مدنی نیز در سال‌های اخیر تلاش‌هایی شده که به‌عنوان مثال می‌توان از پیش‌نویس کنوانسیون توزیع خسارت در دعاوی آلودگی زیست‌محیطی بین‌المللی که در سال ۲۰۰۶ توسط

۱. کاتوزیان، ۱۳۸۴، ص ۳۸

۲. برای مطالعه بیشتر رک:

<https://osha.europa.eu/en/legislation/directives/council-directive-85-374-eec>

۳. Vidas, 2000, p.189

۴. کاتوزیان، ۱۳۸۷، ص ۲۸۶

کمیسیون حقوق بین‌الملل به تصویب رسید نام برد. بر اساس این سند زیان‌دیدگان خسارت فرامیزی بایستی به همان ضمانت‌اجراهایی دسترسی داشته باشند به همان اندازه سریع، کافی و مؤثر هستند که در کشور اصیل برای اتباع داخلی مقرر شده است.^۱ باین‌حال شاید مؤثرترین اقدام در این زمینه دستورالعمل اتحادیه اروپا باشد^۲ که در سال ۲۰۰۴ به تصویب رسید و بر اساس آن کشورهای عضو اتحادیه ملزم گردیدند تا اقدامات تقنینی متناسبی را در این زمینه انجام دهند.

سومین زمینه‌ای که وحدت‌گرایی در آن مورد توجه نهادهای اتحادیه اروپا بوده، قواعد ناظر بر مسئولیت مدنی ناشی از نقض قواعد حقوق رقابت بوده است. حقوق رقابت یکی از حوزه‌های جدی مورد مناقشات اقتصادی است و تأثیر عمیقی بر بازارهای کشورهای عضو اتحادیه می‌گذارد. آئین‌نامه‌های اتحادیه اروپا در رابطه با حقوق رقابت شامل آئین‌نامه شماره ۱/۲۰۰۳ راجع به اعمال ماده ۸۱ و ۸۲، آئین‌نامه شماره ۲۷۹۰/۹۹ راجع به اعمال بند ۳ ماده ۸۱ ادغام‌های عمودی، آئین‌نامه شماره ۲۶۵۸/۲۰۰۰ راجع به بند ۳ ماده ۸۱ در مورد اقسام موافقت‌نامه‌های خاص و آئین‌نامه شماره ۲۶۵۹/۲۰۰۰ در خصوص موافقت‌نامه‌های تحقیق و توسعه بیشتر بر خود محتوای قواعد حقوق رقابت تأکید دارند؛ اما در رابطه با قواعد مستقیم ناظر بر مسئولیت مدنی ناشی از نقض حقوق رقابت می‌توان به قواعد کتاب سبز^۳ و کتاب سفید^۴ پیش‌نویس کمیسیون اروپا در رابطه با اصول راهنمای نقض قواعد مواد ۱۰۱ و ۱۰۲ معاهده اتحادیه اروپا^۵ اشاره نمود که در نهایت منجر به دستورالعمل پارلمان و شورای اروپا در رابطه با قواعد مشخص حاکم بر دعاوی خسارت تحت قواعد ملی برای نقض مقررات حقوق رقابت کشورها و اتحادیه^۶ گردید.

۱. Faure, 2008, p.16

۲. Directive 2004/35/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage

۳. Infringement of EC Competition Rules and the economic parts of the 2005 Commission Green Paper

۴. Commission White Paper on Damages Actions for Breach of the EC Antitrust Rules, COM (2008) 165 final (Apr. 2, 2008)

۵. Commission Draft Guidance Paper on Quantifying Harm in Actions for Damages Based on Breaches of Article 101 or 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union (June 2011)

۶. Directive of the European Parliament and of the Council on Certain Rules Governing Actions for Damages Under National Law for Infringements of the Competition Law Provisions of the Member States and the European Union, on 26 November 2014

۲-۴. وحدت‌گرایی اصولی

در زمینه وحدت‌گرایی در اصول نظام مسئولیت مدنی اقدامات متعددی در اتحادیه اروپا شکل گرفته که از آن جمله می‌توان به اصول اروپایی حقوق مسئولیت مدنی اروپا اشاره داشت که در سال ۲۰۰۵ توسط گروه اروپایی مسئولیت مدنی تدوین شده است.^۱ گرچه این قواعد بخشی از مقررات نظام اتحادیه اروپا نیست اما می‌تواند به صورت نمونه، کارکردی مشابه نقش اعلامیه‌های حقوقی^۲ در آمریکا داشته باشد.^۳ همچنین پیش‌نویس کتاب مرجع که به وسیله گروه مطالعاتی قانون مدنی اروپا و گروه تحقیقاتی حقوق خصوصی اروپا در سال ۲۰۰۸ منتشر گردیده در کتاب پنجم خود مقرراتی در این رابطه را دربر دارد. این پیش‌نویس مبتنی بر درخواستی بوده که پارلمان اروپا به سال ۱۹۸۹ در راستای ایجاد قانون مدنی اتحادیه نموده بود و در سال‌های ۱۹۹۴ و ۲۰۰۰ نیز مجدداً این مطلب مورد تأکید قرار گرفته است.

نتیجه‌گیری

همانطور که در مقاله ذکر شد، به هر میزان که سطح جهانی شدن افزایش می‌یابد، روابط میان کشورها پیچیده‌تر شده و در نتیجه ضرورت یکسان‌سازی قواعد حقوقی به منظور افزایش سطح پیش‌بینی پذیری بیشتر احساس می‌شود. در مسائلی که سطح روابط بین‌المللی در آن افزایش یافته و یا از اهمیت بیشتری در روابط بین‌المللی برخوردارند اقدامات کشورها برای یکسان‌سازی بیشتر حس شده است. اگرچه مسئولیت مدنی از مسائلی است که این ضرورت در آن همواره احساس می‌شده، تفاوت بنیادین نظام‌های حقوقی مانع از آن شده تا این یکسان‌سازی به صورت مستقیم صورت پذیرد. افزایش تعاملات بین‌المللی مفهوم مسئولیت مدنی که ناشی از نقض قاعده عام اضرار نرساندن به دیگران بود، چهره بین‌المللی بیشتری به خود گرفته است. هنگامی که مظاهر مادی این مراودات افزایش یافت، چهره مسئولیت مدنی نیز گونه‌گون شد، ضمن این که رشد

۱. برای مطالعه می‌توان به سایت زیر مراجعه نمود:

<www.egtl.org/principles/project.htm>

۲. Restatement of the Law

۳. Banakas, 2002, 364

فناوری و صنعت نیز بر گستره آن افزود. اختلاف در حقوق ماهوی مسئولیت مدنی توجه کشورها را به یکسان‌سازی قواعد در این حوزه واداشته است. در این میان کشورهای عضو اتحادیه اروپا به دلیل فرایند یکپارچگی اقتصادی و سیاسی ضرورت این یکسان‌سازی را بیشتر از سایر کشورها احساس نموده‌اند. با این حال بررسی مختصر نظام مسئولیت مدنی در کشورهای اتحادیه اروپا بیانگر این مطلب است که اساس و بنیان این نظام‌های حقوقی به‌طور بنیادین باهم متفاوت است. از این رو فرایند وحدت‌گرایی در حوزه نظام مسئولیت مدنی نیازمند ایجاد باورهای مشترک و احساس عمومی برای نزدیک کردن قواعد این حوزه است. این فرایند به‌خصوص از طریق نظام یکپارچگی اقتصادی و پیوند نسبی میان قواعد مسئولیت مدنی و اقتصاد تسهیل شده است. علاوه بر ضرورت قانونی مقرر در معاهده تاسیس اتحادیه اروپا و اختیاراتی که بر اساس آن برای نهادهای قانون‌گزار اتحادیه مقرر شده، این وحدت‌گرایی را تسریع ساخته است. به لحاظ اقتصادی، تحلیل اقتصادی از قواعد مسئولیت مدنی ما را به نتیجه‌ای می‌رساند که هر قاعده مسئولیت مدنی صرف‌نظر از محتوا یک هزینه یا یک منفعت است. وحدت اقتصادی در درون اتحادیه اروپا مستلزم تساوی و برابری در شرایط اقتصادی اتباع کشورهای مختلف است به‌صورتی که مرزها دیگر نقشی در ایجاد شرایط متفاوت نداشته باشند. بر این اساس ایده آل نظام اقتصادی اروپا آن است که کل قواعد مسئولیت مدنی در اتحادیه یکسان گردد؛ اما واقع‌انگاری، چنین نتیجه‌ای را ناممکن جلوه می‌کند. خصوصاً که قواعد متفاوت مسئولیت مدنی ریشه در تفاوت تاریخ و تمدن و بنیان‌های اجتماعی و فرهنگی کشورها دارد. بایستی به وحدت‌گرایی در حوزه‌های خاصی از نظام مسئولیت مدنی که ارتباط بیشتری با حوزه‌های اقتصادی دارند و به‌صورت مستقیم تأثیرات اقتصادی آنها ملموس است اکتفا نمود. حوزه‌هایی مانند مسئولیت مدنی ناشی از عیب کالا که قواعد ناظر بر آزادی کالا آنها را محسوس‌تر نموده و یا قواعد ناظر بر مسئولیت مدنی ناشی از نقض قواعد حقوق رقابت که آزادی حرکت اشخاص و سرمایه آنها را بین‌المللی‌تر ساخته از حوزه‌هایی بوده که این وحدت‌گرایی در آنها احساس شده و اقدامات مرتبطی نیز در درون اتحادیه اروپا صورت گرفته است. این حرکت درس‌هایی نیز برای نظام حقوقی ایران نیز دارد. در واقع پیوند با اقتصاد جهانی در بسیاری موارد مستلزم انعطاف و اصلاح رویکرد در حوزه‌های سنتی قواعد حقوقی است. زمینه‌هایی که مهد وحدت‌گرایی در نظام حقوقی ایران است بیشتر ناظر

بر حوزه‌هایی بوده که تعاملات بیشتری در خصوص آن دیده می‌شود و یا انعکاس فرا سرزمینی اقدامات در آن حوزه بیشتر است. به‌عنوان نمونه در حقوق رقابت با توجه به جهانی شدن اقتصاد و تجارت بین‌الملل و همبستگی میان بازار کشورها، تأثیر رفتارهای ضد رقابتی به‌طور روزافزونی در حال فرامرزی شدن است.^۱ بر این اساس ممکن است یک اقدام واحد در کشورهای مختلفی واجد اثر باشد و تحت نظام‌های حقوقی مختلفی قرار گیرد. لازمه اقدام درست امکان پیش‌بینی قواعد حقوق مسئولیت مدنی در کشورهای مختلف در این حوزه است تا بتوان ریسک و آثار اقدامات خود را ارزیابی کرد. شناسایی این مسئولیت در ماده ۶۶ قانون اصلاح قانون برنامه چهارم توسعه و اجرای سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم کوشش ابتدایی در خصوص حرکت در این مسیر بوده است لیکن قواعد ناظر بر آن به‌صورت مبسوط وضع نگردید. حوزه دیگری که چنین وحدتی در آن دیده می‌شود حوزه مسئولیت مدنی ناشی از عیب تولید است. همه‌ساله حجم فراوانی از کالا از کشور ایران صادر یا به کشور وارد می‌شود. یکسانی قواعد در خصوص مسئولیت مدنی در این حوزه نیز می‌تواند به نحو مناسب‌تری تولیدکننده و مصرف‌کننده و واسطه‌های تجاری را نسبت به تبعات و آثار اقدامات خود آگاه نماید. در این حوزه البته اقداماتی صورت گرفت تا قوانین منطبق با استانداردهای بین‌المللی شود اما کوششی که در این راه شروع شد به‌صورت کامل اثربخش نبود و به‌صورت ناقص و ناتمام ماند.

طباطبائی نژاد، (۱۳۹۲) ص ۸۹، ۱.

منابع

فارسی

- احمدوند، ولی‌الله، «مطالعه تطبیقی مسئولیت مدنی کارفرما در سیستم حقوقی ایران و انگلیس»، (مصباح)، شماره ۶۱، (۱۳۸۴)، صص ۷ تا ۴۶.
- ایزانلو، محسن، نقد و تحلیل قانون اصلاح قانون بیمه اجباری، (فصلنامه حقوق)، (۱۳۸۷)، صص ۳۷-۵۶.
- بادینی، حسن، هدف مسئولیت مدنی، (دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران)، (۱۳۸۳)، شماره ۶۶، از ۵۵ تا ۱۱۴.
- _____، *فلسفه مسئولیت مدنی*، شرکت سهامی انتشار، (۱۳۸۴).
- باریکلو، علیرضا، *مسئولیت مدنی*، نشر میزان: تهران، (۱۳۸۵).
- پارساپور، محمدباقر و اسماعیلی، مهدی، آثار زمان و مکان در تحول حقوق مسئولیت مدنی در نظام حقوق ایران و فرانسه، (پژوهشنامه حقوق اسلامی)، دوره ۱۵، شماره ۴۰، (۱۳۹۳)، صفحه ۱۶۱-۱۸۴.
- جعفری‌لنگرودی، محمدجعفر، *ترمینولوژی حقوق*، انتشارات گنج دانش: تهران، (۱۳۷۸).
- حسین‌آبادی، امیر، بررسی و تحلیل ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی، آموزه‌های فقهی (الهیات و حقوق)، شماره ۲۰، (۱۳۸۵)، صص ۳ تا ۲۲.
- خدا بخشی، عبدالله، نقش قواعد مدنی در شناسایی مسئولیت کیفری شخص حقوقی، (فقه و حقوق)، شماره ۱۷، (۱۳۸۷)، صص ۱۲۱ تا ۱۵۰.
- داورنیا، رحیم، مسئولیت مدنی قاضی در حقوق ایتالیا، فرانسه، ایالات متحده آمریکا و ایران، (مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران)، شماره ۷۴، (۱۳۸۵)، صص ۱۳۵ تا ۱۴۸.
- طباطبائی نژاد، سید محمد، چالش تعیین قانون حاکم بر مسئولیت مدنی ناشی از نقض قواعد حقوق رقابت با نگاهی به نظام اتحادیه اروپا، (دیدگاه‌های حقوق قضایی)، شماره ۶۲، ۸۹-۱۱۲.
- کاتوزیان، ناصر، (۱۳۷۹) *وقایع حقوقی*، تهران: انتشارات دادگستر.
- _____، -انصاری، مهدی، *مسئولیت مدنی ناشی از خسارت‌های زیست‌محیطی*، (فصلنامه حقوق) دوره ۳۸ شماره ۲، (۱۳۹۲)، صص ۲۸۵ تا ۳۱۳.
- _____، *مسئولیت ناشی از عیب تولید*، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه، تهران، (۱۳۸۴).

کاتوزیان، ناصر، الزام‌های خارج از قرارداد. ج ۱، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، (۱۳۸۵).

_____، ارزش‌های نو و تحولات مسئولیت مدنی، (قضاوت)، شماره ۴۴،

(۱۳۸۶)، صص از ۲۷ تا ۲۹.

موسوی، سید فضل‌الله - طباطبائی نژاد، سید محمد، قانون حاکم بر مسئولیت مدنی ناشی از

خسارات زیست‌محیطی، (مطالعات حقوق خصوصی)، دوره ۴۴، شماره ۳، (۱۳۹۳)، صص ۴۶۱-

۴۷۵.

English sources:

- Banakas, Stathis (2002), 'European Tort Law: is it Possible?' 3 (European Review of Private Law), p. 363-375.

- Cafaggi, Fabrizio (2006) *The institutional framework of European private law*, New York, oxford.

- Dessemontet, François (2008) *Conflict of Laws for Intellectual Property in Cyberspace*,

<http://www.unil.ch/webdav/site/cedidac/shared/Articles/Conflict%2520of%2520Law%2520in%2520Cyberspace.pdf>. Last seen 05.05.2015

- Eidenmuller, Horst(2008) The Common Frame of Reference for European Private Law, Policy Choices and Codification Problems, (Oxford Journal of Legal Studies), Vol. 28, No. 4, pp. 659-708

- Faure, M.(2003) "How Law and Economics May Contribute to the Harmonisation of Tort Law in Europa", in: (R. Zimmerman (ed.), Grundstrukturen des Europäischen Deliktsrechts, Baden-Baden: Nomos), p. 31-82.

- Faure, Michaël & Ying, Song (2008) *China and international environmental liability*, Edward Elgar Publishing.

- Garcimartin, Francisco J. Alfe rez (1999) Regulatory Competition: A Private International Law Approach, (Journal of Law and Economics) 8: 251.

- Grace, Martin F & Levery, J. Tyler (2008) *How Tort Reform Affects Insurance Markets?*, *Research Symposium On Insurance Markets And Regulation*, SEARL Center on Law, Regulation and Economic Growth

- Gray, Anthony (2008) Before the High Court, Getting It Right: Where is the Place of the Wrong in a Multinational Torts Case?, (Sydney Law Review) ,Vol 30, pp 537, 551

- Group Of Authors (2005) *Tort law and liability insurance*, Munich Re group, The First Publication in the new Munich Re series "Risk, liability & insurance".

- Hartkamp, A. S & Hondius, E. H.(2004) *Towards a European civil code*, Kluwer Law International.

- Infantino, Marta(2010) Making European Tort Law: The Game And its Players, (Cardozo Journal of International and Comparative Law), pp 45. 87

- Marcos, Francisco & Graells Albert Sánchez (2008), Damages for breach of the EC antitrust rules: Harmonising Tort Law through the Back Door?, Barcelona, (Presented at the IV International Congress European Private Law beyond the CFR),

Lleida (Spain), 25th & 26 th October 2007, WWW. INDRET.COM.

- Module Planner (2008) Law of Tort, Holborn College Ltd, London.
- O'hara, Erin Ann & Ribstein, Larry E. (1999) conflict of law and choice of law, George Mason University, school of law.
- Van Boom , W.H,(2008) "European Tort Law; An Integrated or Compartmentalized Approach?" in: A. Vaquer (ed.), European Private Law Beyond the Common Frame of Reference - Essays in Honour of Reinhard Zimmermann, Groningen: Europa Law Publishing, p. 131-149.
- Van Boom, Willem H (2009) Tort Law and Economics, (Previously published as Chapter 15 in Michael Faure (ed.), (Vol. 1 of the Encyclopedia of Law and Economics, 2d ed.), Cheltenham: Edward Elgar, p. 435-449- Electronic copy available at: <http://ssrn.com/abstract=1156739>
- Van den Bergh , Roger and Louis Visscher,(2006) 'The Principles of European Tort Law: The Right Path to Harmonization?' (European Review of Private Law), p. 511-543.
- Van den Bergh, R., (1998)'Subsidiarity as an Economic Demarcation Principle and the Emergence of European Private Law', 5 (Maastricht Journal of European and Comparative Law), p. 129-152.
- Van den Bergh, Roger (2000)'Towards an Institutional Legal Framework for Regulatory Competition in Europe', 53(Kyklos), p. 435-466.
- Van Eechoud, Mireille(2006) The Position of Broadcasters and Other Media under 'Rome II', <http://www.obs.coe.int>.last seen 05.05.2105
- Vidas, Davor(2000) *Implementing the environmental protection regime for the Antarctic*, Springer,
- Von Bar, Christian & Drobniq, Ulrich (2004) *Interaction of contract and tort and property law in Europe*, sellier. european law publ.

Archive SID